

УДК 821.161.2–31.091“19”

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ РОМАНІВ ВИХОВАННЯ
«ПОВНОЛІТНІ ДІТИ» ІРИНИ ВІЛЬДЕ ТА «БРАТЬЯ-БЛИЗНЕЦЬ»
ОЛЕКСИ СТОРОЖЕНКА**

Ярина Янів

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

Порівняно деякі типологічні властивості романів виховання Ірини Вільде «Повнолітні діти» та Олексі Стороженка «Браття-близнець» у контексті жанру.

Ключові слова: роман виховання, становлення героя, тип героя, форма оповіді, виховний сюжет.

Виокремлення певних типологічних рис та народження дефініції роману виховання як окремого жанру припадає на 1774 рік. Уперше цей термін вжив Ф. фон Бланкенбург, а ввів у літературознавчий термінологічний апарат В. Дільтей. Термін «роман виховання» походить з лексики німецького літературознавства і є копією перекладу німецького слова *Bildungsroman*. Німецьке слово «Bildung» означає і виховання, і освіту. Різновидами *Bildungsroman* є ще «*Entwicklungsroman*» (роман розвитку) й «*Erziehungsroman*», що можна перекласти як «педагогічний роман».

Великий внесок у розробку теоретичної бази роману виховання зробив М. Бахтін, який як основу цього жанру розумів «момент суттєвого становлення людини». Він вирізняв цей тип роману як щось відмінне і рідкісне поряд із домінуючим масовим типом, у центрі якого статичний герой. «На протизагу статичній єдності тут подається динамічна єдність образу героя. Сам герой, його характер стають змінною величиною у формулі цього роману. Зміна самого героя набуває сюжетного значення, а у зв'язку з цим в основі переосмислюється і перебудовується весь сюжет роману. Час переноситься всередину людини, входить в самий образ її, суттєво змінюючи значення всіх моментів її долі і життя» [1, с. 200]

З появою дилогії Й.-В. Гете «Роки навчання Вільгельма Майстера» (1796) та «Роки подорожі Вільгельма Майстера» (1829), яку літературознавці беруть за зразок, виникає класична канонічна форма роману виховання, згідно з якою «ідея освіти та розвитку, втілена у структурі твору, відіграла генеруючу та організуючу роль для усіх елементів цієї форми» [7, с. 10]. Основними ознаками були: виховний сюжет, відповідний тип героя, перешкоди, які відіграють вирішальну роль у становленні особистості героя, конфлікт, що виникає в

результаті пошуку себе і фіксування тих змін, які відбуваються в характері героя на різних етапах його життєвого шляху, мотив подорожі за межі рідного дому і відображення змін у характері особистості під впливом цього. Кінцевим етапом і ознакою завершення формування героя є «установка на створення певної позитивної життєвої програми, без якої самовизначення героя неможливе, а саме виховання втратило б зміст» [3, с. 7]; «здобуття істинного “Я” і справжнього місця в житті» [6, с. 494].

В українській літературі дожовтневого періоду жанровий тип роману виховання не досліджували, відсутній був навіть сам термін. Одним із перших осмислив цей жанр в контексті української літератури, його зародження та формування як національної версії просвітницького роману О. Сидоренко у праці «Роман виховання в українській літературі другої половини XIX – початку XX століть». Н. Грицюта розглядала цей жанр у творчості Т. Шевченка. І. Денисюк аналізував як роман виховання незавершений твір І. Франка «Не спитавши броду».

Якщо розглядати цей жанр у контексті історичного розвитку, то виникає потреба говорити про певні відхилення від класичного зразка, про модифікаційні зміни роману виховання, а також про «варіативний вияв його в національних літературах» [8, с. 1]. Дослідники зазначають певні типологічні відмінності між творами, які належать до різних часових зрізів. Наприклад, Ю. Попов спостерігає тенденцію до ліризації в романі виховання XX ст. : «якщо в XIX ст. домінувала оповідь від 3-ї особи, то в XX ст. автор не раз зливається з героєм. Різна також доля авторського втручання в розповідь, аж до повного його усунення. ... Друга важлива тенденція в XX ст. полягає у переміщенні центру тяжіння розповіді із сфери зовнішньої події в область свідомості та підсвідомості... значно оновлює проблематику і арсенал художніх засобів» [6, с. 495].

Також помітна варіативність роману виховання залежно від національної основи, що пов'язано з національним характером, певними національними ідеалами у традиції виховання, з суспільно-історичними змінами. Наприклад, Ю. Попов зазначає, що автобіографічні спогади автора «залежно від національної літературної традиції фіксуються з більшою чи меншою мірою відвертості (відвертіше у французькій літературі, більш завуальовано в англійській та російській)» [6, с. 494].

Однією із особливостей українського роману виховання дослідниця Н. Грицюта вважає введення двох героїв, які є рівноцінними у розвиткові виховного сюжету. «М. Бахтін і його послідовники, вивчаючи роман виховання XVIII–XIX ст., приймали за жанровий канон “одногеройну” структуру. Герой трактувався як єдиний концептуальний центр сюжету, в якому абсолютизується внутрішнє ідейне “я” автора. ... Дошевченківський роман виховання у сюжетному плані був одноцентровим, навіть у тому разі, якщо мав двох героїв-братів (Жан-Поль «Пустотливі роки» 1804), тобто їхні сюжетні лінії були нерівноцінні. У Шевченка в “Близнецах” спостерігаємо сюжетну двоцентровість» [4, с. 11]. Ця інваріантна ознака наявна також у творчості О. Стороженка в романі «Братья-близнецы». Але тут бінарні образи не є абсолютно антитетичними, полярними як два крайні моральні вияви, а швидше це два різні характери, які

доповнюють один одного і разом творять гармонію. Але в кінці твору архітектоніка цього бінарного образу змінюється, відбувається розгалуження, і образи, які становили гармонійне ціле, розвиваються зовсім різними лініями.

Порівнюючи роман О. Строженка «Братя-близнець» (1857) із романом Ірини Вільде «Повнолітні діти» (1952) і співставляючи їх як пропозиції двох різних епох, можна помітити суттєві відмінності і завдяки цьому простежити деякі риси історичної модифікації українського роману виховання. У творі О. Строженка оповідач фіксує поверхню подій, тоді як у романі «Повнолітні діти» автор заглиблюється у внутрішній світ героїні, процес становлення характеру показує у всіх нюансах. Подібна як у О. Строженка тенденція оповіді спостерігається також у романах виховання «Люборацькі» А. Свидницького, «Пан Халявський» Квітки-Основ'яненка. Така відмінність підтверджує думку дослідників про «переміщення (в ХХ ст. – Я. Я.) центру тяжіння оповіді із сфери зовнішньої подієвості в область свідомості та підсвідомості» [6, с. 495], що впливає на відображення становлення характеру героя. У романі «Братя-близнець» становлення особистості героїв показано через готові авторські оцінки, описи характерів героїв чи їх поведінки у певній ситуації. Наприклад: «Семенко был угрюм и молчалив, Ивась скор и болтлив...» [10, с. 184], «Семенко показывал совершенное равнодушие вообще к забавам и игрушкам. Ивась же, напротив, забавлялся всякой безделкой» [10, с. 185], «Соревнования в учении между братьями вовсе не было. Семенко не хотел быть выскочкою перед братом, хотя по преимуществу памяти и прилежанию он всегда скорее и тверже его выучивал уроки» [10, с. 188].

У романі «Повнолітні діти» поряд із зовнішнім сильно розвинений внутрішній сюжет, великий акцент зроблено на внутрішньому світі головної героїні, передано глибокі психологічні переживання, оповідь часто переходить у невласне пряму мову, що допомагає побачити персонажа зсередини. Виховання, дорослішання героїні показано через процес душевних змін, дуже тонко відображено переживання, емоції, думки. Особистісні зміни показано через емоційну реакцію на зовнішній світ, через глибокі внутрішні переживання, самоаналіз. Наприклад: «Аж тепер усе безповоротно скінчилося. Але чому я не плачу? Чому не кричу?» [2, с. 201]. Або: «Нічого. Не хоче тільки обзиватися ні до кого, ані вставати молитися. Не хоче просто жодного руху. Приходить сам директор. Приходять товаришки з інших класів, але їх зараз же проганяє Мігулів. Усі говорять до Дарки водночас різними голосами. Хочуть обернути Дарчин опір на жарт. Обіцяють щось, але від Дарки так далеко втекла воля до всякого руху, що не хочеться навіть сказати їм, щоб залишили її у спокої. Абсолютно нічого не хочеться» [2, с. 229].

Роман виховання ХХ ст. масштабніший, складніший за своєю проблематикою, і відповідно в ньому значно ширше коло наставників, охоплює також широку панораму суспільно-політичного життя. У романі «Повнолітні діти» одну із головних ролей, які впливають на формування особистості героїні, окрім батьків, друзів, відіграє тогочасна дійсність. Відображено суспільно-історичне тло, умови, які формують патріотичні почуття Дарки, національну

свідомість, орієнтацію на певні моральні цінності. Значний результат має самовиховання.

У «Братях-близнецах» домінуючим наставником виступають батьки. Стосунки між батьками і дітьми дуже теплі, сердечні, але досить односторонні. Саме батьки вирішують долю братів-близнюків, обираючи їм життєвий шлях, а вони з великою пошаною приймають це рішення. Їх розділяє певна дистанція, яка зумовлена віковою різницею, стереотипом відносин між батьками і дітьми того часу і яка не дозволяє зародження дружніх і ближчих стосунків, як у героїні «Повнолітніх дітей». Батьки Дарки – це водночас і друзі, які допомагають визначитися, розібратися у складних ситуаціях. Тут уже частково втрачається бар'єр між поколіннями. Такі деталі передають традицію сімейного виховання різних епох.

Один із неминучих моментів роману виховання – це подорож / виїзд з рідного дому як новий етап на шляху до дорослого життя. В цей час відбувається перелом у душі героя, який попадає в нове середовище. Цей переломний період характеризується станом розгубленості, усвідомленням відповідальності за свої вчинки, з'являються нові обличчя, які відіграють важливу роль у подальшому становленні героя. Цей етап життя по-різному переживають герої романів О. Стороженка та Ірини Вільде. Об'єднує ці два романи зорієнтованість на відображення духу часу у дидактичних проблемах. Наприклад, в О. Стороженка дуже чітко відображено традиції виховання, які були у поміщицьких сім'ях того часу: брати-близнюки вирушають за межі рідного дому із рідною для них людиною – мудрим слугою Захарком, який буде їхнім опікуном аж до повернення додому. Натомість для Дарки переїзд до іншого міста – це перехід у самостійне життя.

Отже, порівнявши деякі риси романів виховання різних епох, можна помітити певні відмінності, еволюцію жанру, але й певну жанрову єдність.

Список літератури

1. Бахтин М. М. Роман воспитания и его значение в истории реализма / М. М. Бахтин // Эстетика словесного творчества. – М., 1979. – С. 188–236.
2. Вільде Ірина. Повнолітні діти / Ірина Вільде // Вільде І. Збір. творів: у 5 т. / Ірина Вільде. – К., 1986. – Т. 4. – 162 с.
3. Влодавская И. А. Поэтика английского романа воспитания нач. XX века / И. А. Влодавская. – К. : Выща школа, 1983. – 181 с.
4. Грицюта Н. Н. Проза Т. Шевченко в контексте развития европейского романа воспитания : автореф. дис. на соискание научного степени канд. филол. наук / Н. Н. Грицюта. – К., 1993. – 22 с.
5. Денисюк І. «Не спитавши броду» як роман виховання / І. Денисюк // Українське літературознавство: зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 66. – С. 64–77.
6. Попов Ю. Роман виховання / Ю. Попов // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. – Чернівці, 2001. – С. 492–495.
7. Притолюк С. Жанрові особливості роману виховання / С. Притолюк. – Тернопіль : Видавець Стародубець, 2004. – 48 с.

8. *Притолок С.* Романи Карла Еміля Францо за в контексті європейського роману виховання до кінця 19-го століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / С. Притолок. – Тернопіль, 2004. – 21 с.

9. *Сидоренко А. А.* Роман воспитания в украинской литературе второй половины XIX – начала XX веков : автореф. дис. на соискание научного степеня канд. филол. наук / А. А. Сидоренко. – К. – 19 с.

10. *Стороженко О.* Братья-близнецы / О. Стороженко // Стороженко О. Твори : у 2 т. / О. Стороженко. – К., 1957 – Т. 2.

COMPARATIVE ASPECT OF THE NOVELS OF EDUCATION «THE ADOLESCENT» BY IRYNA WILDE AND «BROTHERS-GEMINI» BY OLEKSA STOROZHENKO

Yaryna Yaniv

*Ivan Franko National University of Lviv Philology Department,
Universytetska Str., 1, Lviv 79000, Ukraine*

The article mapping some typological properties novels of education «The adolescent» by Iryna Wilde and «Brothers-Gemini» by O. Storozhenko in the context of the genre.

Key words: novel of education, becoming a hero, the type of a hero, the form of a stories, educational storyline.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АСПЕКТ РОМАНОВ ВОСПИТАНИЯ «СОВЕРШЕННОЛЕТНИЕ ДЕТИ» ИРИНЫ ВИЛЬДЭ И «БРАТЯ-БЛИЗНЕЦЫ» ОЛЕКСА СТОРОЖЕНКО

Ярина Янив

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов 79000, Украина*

В статье сопоставленные некоторые типологические свойства романов воспитания Ирины Вильдэ «Совершеннолетние дети» и О. Стороженко «Братья-близнецы» в контексте жанра.

Ключевые слова: роман воспитания, становления героя, тип героя, форма повествования, воспитательный сюжет.

Стаття надійшла до редколегії 27.01.2011

Прийнята до друку 23.02.2011

